

Доктрина „праведног рата“ од Гроцијуса до Уједињених нација*

УДК: 341.312.5

Проф. др Златко Исаковић**

Начело признавања правила у вези с вођењем праведног рата налази се, у одређеним облицима, у свим културама за које постоје, мање или више, детаљни историјски записи.

*Груцијусова настојања да установи концизан корпус међународног права за вођење рата кулминација је хиљадугодишњег покушаја свођења моралних принципа на објективне критеријуме. Међутим, пошто у вођењу људских послова чак и најобјективнији критеријуми морају субјективно да се тумаче и примењују, он је схватио да је немогуће установити потпуно објективан стандард правде. Зато његов рад не садржи само систем специфичних закона него и расправу о начелима на којима се заснивају (њихову сврху или „намеру“) и смернице за њихову примену. Сходно његовој концепцији, да би рат био званично праведан морају бити задовољени одређени критеријуми *jus ad bellum*. У 20. веку Лига народа је забранила агресију „условно“, а затим Уједињене нације – „безусловно“. Штавише, УН дале су дефиницију агресије, а мировне или сличне снаге УН коришћене су у мноштву случајева, али нису нестали ни међународни ни унутрашњи ратови. У ратовима вођеним због појединачне или колективне самоодбране и као помоћ жртви агресије оружане снаге су ангажоване према одлуци Савета безбедности УН итд. Ти ратови су праведни у савременом значењу тог израза, а други су неправедни (пре свега они које је Савет безбедности оквалификовао као агресије). На основу тога, Груцијусова концепција праведног рата још увек се може сматрати актуелном, барем до извесног степена.*

*Кључне речи: *jus ad bellum*, *jus in bello*, зачеци доктрине праведног рата, услови оправдане употребе силе по Гроцијусу, *jus ad bellum* у 20. веку.*

* Чланак је први пут објављен у Данској: „*Jus ad Bellum from Grotius to the United Nations*“, *COPRI Working Papers*, No. 11 (1999), 22 pp., <http://www.copri.dk/copri/downloads/11-1999.doc>; <https://www.cc.columbia.edu/sec/dlc/ciao/wpsfrm.html>.

** Аутор је научни саветник Института за међународну политику и привреду, Београд; гостујући професор на Београдском и Мегатренд универзитету, у Београду; председник *Balkan Peace International Research Network* (<http://www.uottawa.ca/associations/balkanpeace>) и истраживач УН универзитета у Токију.

Начело признавања правила која се односе на вођење праведног рата постоји, у одређеним облицима, у свим културама о којима има, мање или више, детаљнијих историјских трагова. Подела у Католичкој цркви током реформације довела је до Тридесетогодишњег рата у којем није било правила и који је изнедрио познати рад Хуга Гроцијуса на основу којег је он постао „отац међународног права“. Његов рад обухвата познате критеријуме *jus ad bellum* који морају да буду задовољени да би се рат формално сматрао праведним. У 20. веку Лига народа је забранила агресију „условно“, а затим Уједињене нације (УН) – безусловно, па су у више од двадесет случајева ангажоване мировне или сличне снаге Уједињених нација. Међутим, у савременом добу, као и у средњем веку, постоје бројне теоријске, моралне, практичне и друге дилеме.

Према традицији, од како су настале, државе нису никада биле спремне да признају монопол било којој од њих на поседовање и употребу силе у међународним односима. Веровало се да је право на вођење рата релевантан знак суверенитета, а рат најважније средство које државе користе да би оствариле права која не могу да остваре кроз апеле упућене међународним телима. Рат је сматран уобичајеним средством којем су државе могле да прибегну без великих премишљања кад год би доносиоци одлука закључили да се одређени циљеви спољне политике не могу постићи на други начин.¹

За разлику од *ius in bello*, тј. права којима се регулише понашање зараћених страна, постојало је и право на рат, *ius ad bellum*, као једно од основних државних права. Оно је правдано чињеницом да је међународна заједница примитивна и без монопола на насиље који је подељен међу члановима заједнице. Штавише, ратови су кроз историју били тако чести да многи историчари нису могли да одлуче да ли је у међународним односима „нормално стање“ рат или мир. Ратови су сматрани неутралним инструментом.²

Мада се током 20. века ситуација променила (посебно у нормативном погледу), неки њени елементи су остали наизглед слични, па се поставља питање да ли се концепција *ius ad bellum*, коју је створио холандски правник и научник Хуго Гроцијус (1583–1645), још може сматрати актуелном, бар до одређене мере.

¹ У раду је коришћена дефиниција рата као стања или односа у којем се физичка сила, првенствено средство за примену оружане силе, користи на организован и неограничен начин. Неки аутори користе податке о броју жртава у таквом сукобу као додатни критеријум (мислећи да, на пример, у рату мора погинути бар 5.000 војника), који може да има теоријске предности, али и да изазове проблеме (детаљније у: З. Исаковић, *Рат и социјализам упливи међународних оружанних сукоба на социјалистичке земље и покрете*. „Стручна књига“, ИМРП, Београд, 1989, стр. 10–11).

² Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *Међународни односи – Основи опште теорије*. Центар за публикације Правног факултета, Београд, 1988, стр. 377–378.

У раним фазама развоја међународних односа процена о томе да ли ратови треба да се воде зависила је од циљева који су њима могли да се постигну. Ипак, многи мислиоци бавили су се проблемима везаним за одређивање критеријума за њихову квалификацију као праведних или неправедних ратова. Начело признавања правила која се односе на вођење праведног рата (што у овом раду значи коришћење *ius ad bellum*, а из теоријских разлога углавном се игнорише његов елемент – *ius in bello*) постоји, у одређеним облицима, у свим културама о којима има, мање или више, детаљних историјских трагова. Зачеци „доктрине праведног рата“, *bellum justum*, датирају још из 5. века п.н.е., када су Кинези прописали да се ратови не смеју започињати уколико за то не постоје праведни поводи. Неки трагови те доктрине могу се наћи и у Астечком царству, старом Египту, Индији, Вавилону итд.

Филозоф Платон (427–347. п. н. е.), који је веровао да је рат неопходно зло, био је међу првим заговорницима те доктрине у старој Грчкој. Он и његов ученик Аристотел (384–322. п. н. е.) веровали су да нико не води или изазива ратове због самог ратовања, већ да се ратови воде да би људи могли да живе у миру (он је био први мислилац који је користио израз „праведни мир“). У свом раду *Rhetorica ad Alexandrum* усредредио се на начине на које се може оправдати покретање рата и настојати да се поврати мир. Сократов ученик, писац и филозоф Ксенофонт (430–354. п. н. е.), као и неки други старогрчки аутори, такође се бавио питањем праведног рата.³

Док су старогрчки филозофи правили разлику између праведних и неправедних ратова првенствено на основу мотива, циљева и учесника у њима, стари Римљани су се усредсређивали на задовољење разних формалних услова да би дошли до њихове одговарајуће квалификације. Марко Тулије Цицерон (106–43. п. н. е.), познати говорник, филозоф и писац, веровао је да се ниједан необјављен рат, као ни рат којем су претходили захтеви за одштету, не може сматрати праведним. Сматрао је да су ратови покренути без разлога – неиспровоцирани ратови – такође неправедни и да идеална држава не води ратове, осим да заштити властиту моћ и сигурност, или част и безбедност својих савезника (укључујући ратове вођене ради освете или одмазде). Он је познат по својим полуироничној реченици: „Наш народ је, бранећи своје савезнике, остварио доминацију над целим светом“. Цицерон је дефинисао следеће услове за вођење праведног рата:

1) Рат мора бити последње средство, које се користи само ако се преговори покажу као неуспешни.

³ Опширније: Paul Cristopher, *The Ethic of War and Peace – An information to Legal and Moral Issues*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall; Wil Durant, *Ум царује – животи и мишљења великих филозофа*. „Народно дело“ (година непозната).

2) Рат може објавити само одговарајући орган власти (у његово време римски *Collegium fetialis*).

3) Непријатељи морају бити обавештени о објави рата.

4) Пре избијања непријатељства, непријатељу се мора допустити да спор реши мирним средствима (старо римско право предвиђало је посебну детаљну процедуру за испуњавање тих последњих услова).⁴

Следећи кораци у развоју доктрине праведног рата начињени су у оквиру теорија Католичке цркве. Неки аутори наглашавају да је рано хришћанство садржало значајне пацифистичке елементе, пре свега делови *Новог завета* којима је хришћанима забрањивано да учествују у ратовима и да буду насилни, али је садржало и мисли које се могу тумачити као правдање употребе силе у извесним околностима. Штавише, неки аутори су налазили пацифистичке ставове у истим деловима *Новог завета* које су други тумачили као оправдање за насиље које су починили крсташи. Неки аутори верују да су те нејасноће у *Новом завету* у вези с ратом, војном службом и прибегавањем насиљу навеле многе хришћане да верују да је Христово неомирање закону, у ствари, значило неомирање безакоњу. Они мисле да проблем тумачења постаје изузетно комплексан ако се узме у обзир и *Стари завет*, па се оба завета анализирају као целина.

Како се хришћанство ширило, пацифистичка уверења почела су да угрожавају саму основу друштвеног поретка. Истовремено, Римско царство су почели да нападају варвари и Црква је почела да развија теорију праведне употребе силе и *ius ad bellum*. Све је то веома узнемиравало оне који су тврдили да Христова порука имплицира пацифизам. Неки аутори верују да је хришћански пацифизам био компромис између хришћанских и римских вредности настао након што је хришћанство постало државна религија Римског царства.⁵ Други мисле да су се те две групе вредности стопиле. Трећи, опет, сматрају да је римска правна концепција праведног рата на тај начин постепено замењена моралном и верском концепцијом, према којој су се силе добра бориле против сила зла.

Свети Августин (Аурелије Августин, 354–430) модификовао је наведену Цицеронову дефиницију праведног рата тако што је у њу укључио ратове који су вођени по Божијој вољи, коју су владари само испуњавали. Један мање познат мислилац, Полин, допунио је Августиново учење тезом да су земаљски политички органи власти под Божијом контролом, чиме је учење много више приближено пракси која је примењивана приликом вођења крсташких и других светих ратова.⁶

⁴ P. Christopher, *исто*, стр. 13.

⁵ Videti: Stanley Windass, *Christianity Versus Violence*, London: Sheed and Word, 1964.

⁶ Видети: Christopher, *исто*, стр. 13–29. Тумачење рата као врсте судског процеса („коначног суда“) у којем Бог, тј. натприродне силе, помаже страни која треба да

Тома Аквински (1225–1247) удаљио се од ставова Аристотела и св. Августина. Он је рекао да се *raison d'être* политичких владара налази у промовисању општег добра и да су они зато присиљени да осигурају безбедност својих друштава од спољних непријатеља. Аквински је мислио да ратови могу да буду праведни само ако се воде из праведних разлога и имају моралне циљеве, и да их морају објавити највиши државни органи. Рат се користи за кажњавање оних који су учинили неправду када нема другог начина да се та неправда исправи. Тај став су касније разрадили Францискус Суарез (1548–1617) и други аутори, а потом је постао и начело према којем рат мора увек да буде последње средство (*ultima ratio*). Аквински је сматрао да се одбрана може претворити у агресију ако се користи више насиља него што је неопходно да би се одбио напад, док штета изазвана средствима која се користе за постизање правде не сме да буде већа од штете изазване неправдом.⁷

Гроцијусова концепција *ius ad bellum*

Били су потребни векови да се староримске и хришћанске концепције праведног рата претворе у правила међународног права. Добро познати раскол у Католичкој цркви чија су последица били жестоки политички и идеолошки оружани сукоби (пре свега Тридесетогодишњи рат) у којима се нису поштовала никаква правила, као и шпанска освајања индијанских држава у Северној и Јужној Америци, утрла су пут за појаву познатог опуса Хјуа (Huigh) или Хугејануса де Грота (Hugeianus de Groot), односно, на латинском, Хуга Гроцијуса (Hugo Grotius), оснивача школе природног права и, према мишљењу многих аутора, оца међународног права.⁸ Де Грот се није сла-

победи у оружаном сукобу заснивало се на веровању да Бог управља биткама и да, чак, директно интервенише у њима. Међутим, два аутора сматрају да рат није никад остварио функцију „божјег суда“ јер је победа увек зависила од бројних околности, од којих је претежна војна моћ, а не од тога ко има право, без обзира на то колико је свест становништва да се бори за праведну ствар увећавала његов морал. Штавише, у одсуству међународног арбитра који би одредио ко је у праву, држава не само да одлучује о томе да ли ће водити рат већ и о томе да ли је управу или није. Како су показали многи међународни сукоби, држава може да буде у заблуди чак и кад је савесна при доношењу такве одлуке „Тврдња да је рат погодно средство да се задовољи право у суштини је миреше с тим да је у праву јачи“ (В. Димитријевић и Р. Стојановић, *исто*, стр. 379).

⁷ Опширније: Р. Christopher, *исто*, стр. 49–58.

⁸ Тридесетогодишњи рат, који је поведен између католика и протестаната 1618. године због немира који су избили у Европи, окончан је 1648, када је закључен Вестфалски мир.

Бруталности које су Шпанци починили против америчких несрећника навеле су Франциска де Виторија (1480–1548), филозофа и теолога, да дефинише минималне стандарде (норме) понашања којих сви људи треба да се придржавају у свим временима, па чак и у одбрамбеним ратовима.

гво ни са пацифистима (који су мислили да нема оправдања ни за какав рат и осуђивали су их и одбацивали због патњи и жртава изазваних насиљем), ни са реалистима (који су веровали да у међународним односима нема места етици и да у рату нема никаквих правила, према староримској изреци *inter arma silent leges*).⁹

Де Грот је закључио да схватања само једне државе или нације не могу никада да буду потпуно објективна. Стога је покушао да дефинише опште услове под којима употреба силе у међународним односима може да буде оправдана, чиме је, у ствари, изразио властито разумевање *ius ad bellum*. Његов *први услов који праведни ратови морају да испуњавају јесте да за њих постоји праведан повод (iusta cause)*. То, пре свега, значи да држава прибегава оружју због неправде која јој је учињена, или због кршења њених права (ако је нападнута њена имовина), или се нека друга држава (на пример, владар друге државе) понаша према својим поданицима на начин који ни за кога не би био допуштив.

У другом случају, прибегавање рату може да се оправда потребом да се казни или спречи кршење хуманитарних правила која постоје за добробит целокупног људског рода и на основу којих се, релативно често, правдају хуманитарне интервенције у савременим међународним односима. Де Грот је веровао да су ратови који се воде у самоодбрани или ради кажњавања неког ко је прекршио нечија права или му учинио неправду – праведни, док су ратови који су мотивисани страхом од потенцијалног напада или неправде – неправедни ратови. Он је упозоравао да и сви други услови морају да буду испуњени да би неко имао право да води рат.¹⁰

Де Грот је изоставио услов да је рат праведан само ако су праведни његови циљеви или намере његових вођа. Сматрао је да намере, као унутрашњи индивидуални услови, не могу променити квалификације рата: ако се рат оквалификује на одређени начин (као праведан или неправедан), никакве другачије намере лидера не могу да ту оцену учине неважећом. Међутим, требало би узимати у обзир Де Гротово становиште да политички циљ због којег се води неки рат не може да обухвата уништење или потчињавање једне нације. Он је, такође, закључио да политичке заједнице не губе свој територијални интегритет и политички суверенитет чак ни у случају војног пораза.¹¹

Објашњавајући главне разлоге којима се руководио када је писао своје дело *De Jure Belli ac Pacis* (*О праву рата и мира*, 1625), Гроцијус је закључио да је таква књига била неопходна јер су многи људи мислили да је међународно право само празна фраза која нема везе са стварношћу, чак и у његово време (опширније: Hugo Grotius, *The Law of War and Peace*, Indianapolis: Bobbs Merrill, 1962, p. 9, 20).

⁹ Видети: Windass, *исто*.

¹⁰ Н. Grotius, *исто*, књ. 2, стр. 184, 468, 475 и 560.

¹¹ Опширније: *исто*, стр. 556.

Други Де Грот услов јесте потреба за пропорционалношћу између зла које ће донети рат и добра које рат штити, тј. разлога за рат. Де Грот је тврдио да би краљ који започиње рат због племенских разлога или непотребног кажњавања требало да се сматра одговорним за губитак добара његових поданика, непријатеља, а и других. Према томе, пре уласка у рат морају се јасно дефинисати његови политички циљеви. Рат који се у почетку сматра праведним, може накнадно да постане неправедан ако престане да се испуњава наведени услов пропорционалности.¹²

Трећи услов јесте постојање реалних могућности за успех у рату. Де Грот је одбацио борбу за слободу, али се није слагао са начелом „слобода или смрт“, тј. био је против узалудног и/или самоубилачког отпора јер је веровао да је живот вреднији од слободе.¹³ Волс је приметио да то начело значи да се „држава не упушта у јалове напоре да одбрани њихов праведан разлог када је вероватноћа успеха сувише мала. Оно забрањује племените гестове или принципијелна становишта због којих ће бити изгубљени животи и за која се може предвидети да неће постићи свој циљ“. Међутим, само то начело мало указује на то колико је вероватноће довољно за успех.¹⁴

Четврти услов који је поставио Де Грот био је да се ратови који могу да се оквалификују као праведни морају објавити. Прави разлог за тај услов јесте давање прилике противнику да избегне употребу силе тако што ће исправити првобитну неправду. Друго, објаве потврђују чињеницу да су ратови израз воље народа и њихових легалних вођа, тј. да нису приватна иницијатива. Другим речима, Де Грот је тврдио да објава рата отвара јавну расправу о томе да ли је неправда довољна да се оправда прибегавање оружју. Као пример навео је праксу Сената у старом Риму који је прво заузимао став о томе да ли је рат праведан, па тек ако би одлучио да јесте, расправљао би о његовом вођењу.¹⁵ Објава рата држави која је починила неправду доказ је јединствене намере да постигне одређени циљ страна која га објављује. То може да буде јак подстицај за покушај да се проблем реши, а чињеница да је објава рата јавна разликује је од политичке уцене, која је по правилу тајна.

Неки аутори сматрају да објава рата може да изгледа стратегијски бесмислена ако се под политичким циљевима једне државе подразумева и потпуно потчињавање друге државе.¹⁶ Објава рата би могла да има смисла ако се политичким циљевима те државе обухвата пот-

¹² Исто, 549, 575 и 560; P. Christopher, исто, стр. 89–91.

¹³ Видети: H. Grotius, исто, стр. 573–74; P. Christopher, исто, стр. 91.

¹⁴ Andrew Walls, *Terrorism and Just War Theory*, излагање на 39. годишњој конвенцији Асоцијација за међународне студије, Минеаполис, САД, 18–21. марта 1998. године.

¹⁵ Видети: H. Grotius, исто, стр. 184.

¹⁶ Видети: P. Christopher, исто, стр. 93.

чињавање друге државе тако што ће се она предати с намером да избегне ратна разарања.

Према петом услову, само највиши легитимни органи власти, који имају суверено право, могу да објаве праведан рат.¹⁷

Шести Де Гротов услов за вођење праведног рата гласи да је рат последње средство којем би требало прибегавати. У том случају Де Грот је прихватио *ultima ratio* доктрину, према којој је рат последње средство којим се могу обезбедити или добити права (када то не може да се постигне на друге начине). Односно, рат би могао да се оквалификује као праведан када се задовољавајуће решење не може постићи никаквим другим средствима.¹⁸

Остала је дилема да ли је Де Грот у своје услове за праведан рат укључио захтев да се у борби поштује *ius in bello*.¹⁹ Неки аутори мисле да је он на *ius ad bellum* и *ius in bello* гледао као на два одвојена система правила. Први се примењује на односе између држава, а други на односе између трупа на бојишту. Према томе, један рат може да испуњава услове обухваћене у *ius ad bellum*, али не и оне који чине *ius in bello*, и обратно.²⁰ Други мисле да би се неки Де Гротови ставови могли тумачити тако да значе да правила *ius in bello* чине један услов *ius ad bellum* према којем рат не може да буде праведан у смислу *ius ad bellum* ако не испуњава услове које поставља *ius in bello*.²¹

У средњем веку ратове су сматрали праведним следбеници „истинске вере“, која је надањивала њих, али вероватно не и становиштво региона у којима је проглашавана „створена сезона лова“ на пагане. Легалисти су сматрали да су праведни ратови они који се воде против држава које крше међународно право. У вековима које је обележило буђење националне свести, праведним су сматрани ратови за национално ослобођење и уједињење, али их таквим нису сматрале државе које су уништене током тог процеса сецесијама, анексијама или на друге начине. Такозвани напредни мислиоци сматрали су да су ратови који се воде ради рушења застарелих економских система праведни јер се помоћу њих остварују или убрзавају промене за које нема довољно енергије у доба мира; бројни аутори мисле да су пра-

¹⁷ Опширније: *исто*.

¹⁸ Детаљније: Н. Grotius, *исто*, стр. 579 и 560–564; Р. Christopher, *исто*, стр. 95–96. Де Грот је сматрао да би требало покушати да се спрече ратови и разарања који прете целој држави организовањем конференција, арбитражом, извлачењем жреба или једном битком, па чак и изручивањем једног невиног грађанина непријатељу (Н. Grotius, *исто*, стр. 579).

¹⁹ Он је веровао да се не може тврдити да у рату није ништа дозвољено, нити да је све дозвољено.

²⁰ Видети: Michael, Walzer, *Just and Unjust Wars*, New York: Basic Books, 1997, p. 28.

²¹ Видети: William V. O'Brien, *The Conduct of Just and Limited War*, New York: Preager Publishers, 1981, p. 35; Н. Grotius, *исто*, стр. 848; Р. Christopher, *исто*, стр. 96–100.

ведни ратови који се воде рада самоодбране. Према томе, у том другом случају вероватно није прикладно ни говорити о рату пошто је одлука о одбрани наметнута и није резултат слободног избора средстава. Међутим, сложене околности у којима рат избија не омогућавају увек да се направи јасна разлика између нападнутих и нападача. То је било нарочито очигледно када је рат започињан да би се променило неприхватљиво решење наметнуто ранијим ратом.²² Томе се могу додати резултати развоја медија (прво штампана, а у 20. веку – радио, фотографија, филм, телевизија, компјутерска технологија итд.) и других прилика и средстава за манипулисање људима (пре свега, „говор мржње“ или ратнохушкачка пропаганда), тако да готово свако решење може да се представи као неприхватљиво, „неправедно“, а рат као „наметнут“, „одбрамбени“ итд.

Од средине 19. века, два века након Гроцијусове смрти, популарност концепције праведног рата почела је да опада, а изгледа да су се теоретичари у области друштвених наука усредсредили на откривање и анализирање узрока и функција употребе силе и ратова у међународним и другим политичким и друштвеним односима. Тај закључак могао је да се заснива, прво, на развоју ставова реалистичке и неореалистичке школе који се углавном заснивају на познатим хипотезама Томаса Хобса (1588–1679) да су људи по самој својој природи зли и да теже да остваре моћ, која се, по правилу, може добити само силом. Друго, тај закључак је заснован на тзв. теорији чисте политике силе, која се може проучавати као засебна теорија или, боље, као радикална верзија теорије силе. Они не траже узроке за такву ситуацију у људској природи, него их налазе у друштвеним односима, тј. у неоспорној чињеници да међународни односи имају политичку форму и суштину.²³ С друге стране, у 19. и 20. веку супротстављене пацифистичке теорије добиле су нови замах првенствено због избијања светских ратова, бројних локалних ратова и „хладног рата“. Те теорије су углавном произишле из гледишта да је сила ендемска појава у људском друштву у раним фазама његовог развоја (у тзв. природном стању) и да развојем правних институција, система и културе она може да буде отклоњена јер је претња за друштвени живот и његов развој.²⁴

²² В. Димитријевић и Р. Стојановић, *исто.*, стр. 377.

²³ Видети: Hans J. Morgenthau, *Politich Among Nations*, New York: Knopf, 1978, pp. 4-5. Аутори те теорије углавном се слажу са дијагнозом ситуације у међународним односима садржаном у теорији реалиста и доносе закључке који су нешто радикалнији.

²⁴ У 19. веку Џо Дајмонд, на пример, веровао је да се рат мора или апсолутно забранити или дозволити без икаквих ограничења. Пацифисти верују да се ненасиљан отпор може успешно користити у унутрашњим политичким борбама и у међународним сукобима. постављају питање шта би се догодило кад би само неколико људи са обе стране одговорило на позиве на мобилизацију и тврде да се људи боре и због тога што имају оружје. Неки аутори закључују да су мање драматична али реалнија

Неки аутори сматрају да једна од слабости наведене теорије реалистичке школе о чистој политици силе, као и пацифистичких теорија, јесте то да се не узима довољно у обзир утицај психолошких, друштвених и психосоцијалних чинилаца на феномен рата, него се углавном остаје на критичкој анализи утицаја политичких чинилаца. Следбеници психолошких теорија силе покушали су да попуне тај вакуум, верујући да је људска психологија главни извор друштвених фрустрација и сукоба у којима се могу догодити агресије (облици насилног понашања ради убиства људског бића или да би му се учинила штета).²⁵

Неслагања у објашњавању феномена силе и рата не би требало да су изненађење, а одмах се запажа и релативна једностраност (моно каузалност) у тумачењу силе. Изгледа да су рат и сила, заједно са њиховим узроцима и последицама, тако комплексни феномени да их не може сама објаснити ниједна научна дисциплина. Тек кад се стекне увид у потврђене резултате у разним областима може се запазити спектар који обухвата готово све значајне сфере људског живота у којима се сила и рат јављају, користе и трансформишу, па су стога релевантне за истраживање. Другим речима, само мултидисциплинарним истраживањем могло би да се дође до свеобухватног сазнања које би могло да се приближи сложеној структури релевантних феномена, њиховим мултидимензионалним природама и бројним облицима појављивања, комплексности узрока и услова из којих произилази њихов настанак и последице њихове употребе.²⁶

питања о томе шта би се догодило ако би једна страна у спору одбила да користи силу ради смањења разлика у ставовима и ипак инсистирала на постизању праведног решења. А шта би се догодило кад би једна страна у сукобу била незаштићена и не би могла да одговори на употребу силе и неправду која јој је учињена? Шта ефикасније одвраћа војно моћне и шта их више провоцира: војна моћ или немоћ? Чен мисли да би једнострано и потпуно негирање пре повећало него смањило људску наклоњеност доминацији и агресији. Међутим, он закључује да то не значи да би наоружање, приправност или живавост спречили сукоб и осигурали мир (напротив). Детаљнији подаци о ставовима у 19. веку: Steve Chan, *International Relations in Perspective – The Pursuit of Security, Welfare, and Justice*, New York: Macmillan, Publishing Company, 1984, p. 108–113).

²⁵ Најистакнутији заговорници те групе теорија били су Сигмунд Фројд (1856–1939), творца контроверзног метода психоанализе, и Ерих Фром (1900–1980), који је прво подржавао, па онда критиковао Фројда. Фром је утврдио да постоје два типа људске агресије: урођена бенигна одбрамбена агресија, која нестаје заједно са својим узроком (који угрожава интересе које људи сматрају виталним), и злоћудна научена агресија, која се стиче током живота, а која је углавном карактеристична за човека и сама себи сврха (детаљније: Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973; Z. Isaković, *Erich Fromm's Concept of Aggression and the Missing Element of Ethnonational mobilisation in the Second Yugoslavia*, COPR i Working Papers, No. 8, 1997).

²⁶ Детаљније о теоријским гледиштима о употреби рата и силе уопште у међународним односима: Z. Isaković, *The Dayton Peace Accords and Balkan Security*, Occasional Paper, Center for International Studies, University of Missouri – St. Louis, 2003.

Током 20. века свет је схватио да ратови који почињу као ограничени, у било којем смислу, могу да се прошире и прерасту у тоталне ратове, без обзира на то да ли су се та ограничења заснивала на међународним правним нормама, или на једностраној вољи, или на прећутним или изричитим споразумима између учесника. Поред тога, ток рата може да доведе до психолошке дилеме: победити или изгубити, живети или умрети, без простора између тога. Ту дилему намеће нападачу његов целокупни идеолошки програм, који не дозвољава компромис, док се бранилац не суочава само са губитком неких предности или са делимичним погоршањем положаја него и с нестанком основних вредности, па чак и физичке егзистенције.²⁷

Осуда рата који се не заснива на неправедности његовог циља актуелизована је поново у 20. веку, највише због жртава и штете учињене човечанству, поготову у време два светска рата у Европи, као и због предвиђања још већих жртава у случају рата нуклеарним или другим оружјем за масовно уништење. Детаљнији приказ проблема повезаних за ратовима може да буде основа за веровање да је то опасан ирационалан потез, јер није економичан, њиме не може да се постигне никакав циљ с разумним степеном извесности и тешко може да се контролише. Поред тога, учешћем у рату свака држава ризикује да буде поражена, чиме се угрожавају њени интереси и вредности, како у смислу у којем реалисти дефинишу интересе, тако и у другом смислу.²⁸ Активирањем свих снага и добијањем иностране подршке рат се, по правилу, проширује и у друштвеном смислу, тако и по броју држава које су умешане. Тенденције да ограничени ратови достигну светске размере велики друштвени преокрети до којих је дошло у светским ратовима показали су да држава која је започела рат релативно брзо губи контролу над развојем догађаја, који добијају својствен замах и, према томе, постају непредвидиви.

У 21. веку концепција *ius ad bellum*, или праведног рата, обновљена је донекле у новим облицима. Објава рата у безусловном или условном облику (ултиматум) јесте обавезан чин према Трећој хашкој конвенцији из 1907. године. Неки аутори се не слажу са закључком да је то

²⁷ Видети: В. Димитријевић и Р. Стојановић, *исто.* стр. 376–378.

²⁸ Један аутор је рекао: „Често се запажа да је једна од највећих подела у теорији морала подела између деонтолошких и консеквенцијалистичких теорија. Прве се усредсређују на то које врсте дејстава су дозвољене, а друге на то којем стању ствари би требало тежити. Деонтолошке теорије обично садрже неке апсолутне забране у погледу дејстава, без обзира на последице, док консеквенцијалистичке теорије не садрже такве забране. Најбољи пример консеквенцијалистичке теорије моралности је утилитаризам, који нам саветује да повећамо до максимума укупан ниво добробити, чак и ако то захтева кршење нечег што би неки деонтолози сматрали апсолутним правима“ (Walls, *исто.* стр. 5–6).

правило елемент општег међународног јавног права и мало је случајева објављених ратова у неколико последњих векова.²⁹ Напротив, пошто државе настоје да избегну одговорност за започињање ратова, у многим случајевима њихови лидери покушавају да увере јавност да немају непријатељске намере, већ пријатељске, мировне, мирољубиве и сличне, према земљи која треба да буде нападнута.

Неки аутори тврде да је у садашње време захтев за покретање јавне дебате након објаве рата нереалан углавном зато што се тиме непријатељу даје време – захваљујући комуникацијама и ратним технологијама – да размотри вођење превентивног напада. С друге стране, неки сумњају да објава рата обезбеђује супротној страни неправедну предност. Наиме, државе којима, можда, највише прети превентивни напад и чије су војне снаге и потенцијално најосетљивије на изненадне нападе непрестано су на опрезу због веома брзог и разорног нуклеарног оружја других држава. Поред тога, сматрало се да трострука организација нуклеарних снага (ракете, подморнице и авиони) чини већи изненадни напад једва могућим у пракси.

Услов да праведан рат могу да објаве само највиши легитимни органи власти, који имају суверено право, сматра се комплекснијим него што то може да изгледа на први поглед у савременом свету, поготову када је реч о демократским системима са барем донекле подељеним учешћем у власти органа власти. Уставом САД, на пример, одређено је недвосмислено да је Конгрес овлашћен да објави рат. Међутим, од 1945. године Конгрес није ниједанпут користио то овлашћење иако су америчке оружане снаге учествовале у више ратова. *Резолуција о покретању рата*, усвојена 1973. године – упркос вету председника Никсона – била је покушај Конгреса да поврати своју одлучујућу улогу у вези с вођењем рата.³⁰ Мада су сви наредни председници САД тврдили да се том резолуцијом ограничава њихова моћ и да није у сагласности са Уставом, Врховни суд САД одбио је да арбитражу у том спору. Иако би се могло закључити да се тај услов може тумачити као последица намере да се искључи могућност вођења приватног рата, у пракси се показало да је војска САД ангажована у ратовима без одобрења Конгреса, а то је учињено више пута и поред забране Конгреса.³¹ Осим тога, постоји и дилема у погледу односа између унутрашње и спољне легитимности, тј. да ли је унутрашња легитимност услов за спољну легитимност. Неки аутори сматрају да из унутрашње перспективе само демократска држава може да буде леги-

²⁹ Детаљније: Juraj Andrassy, *Međunarodno pravo*, „Školska knjiga“, Zagreb, 1956, str. 404.

³⁰ Том резолуцијом се дозвољава председнику САД да упути поморскодесантне снаге да се боре до 60 дана без одобрења Конгреса (осим када Конгрес продужи тај период), а он мора да обавести и консултује Конгрес у року од 48 сати од одласка снага. Резолуција му дозвољава да у својству врховног команданта одмах делује у случају наведених промена док Конгрес расправља о настављању војне интервенције.

³¹ Видети: P. Christopher, *исто*, стр. 93–95.

тимна, али гледајући спољна, и недемократска држава може да се сматра легитимном.³²

Након Првог светског рата агресија је забрањена Пактом Лиге народа, којим је обухваћена забрана употребе оружане силе у међународним односима, али само пре него што сукобљене стране покушају да реше спор мирним путем, тј. на начин који је она регулисала.³³ Како је то значило да државе имају *ius ad bello* након неуспелог покушаја да реше спор на миран начин, учињен је покушај да се то поправи нормама Женевског протокола из 1924, Резолуцијом Скупштине Лиге народа о забрани агресивног рата из 1927. и Генералним актом из 1928. године.

Следећи корак у сужавању правних могућности за међународни оружани сукоб био је Келог–Брајанов пакт или Париски пакт из 1928. године којим су безусловно забрањени (недефинисани) агресивни рат и претње ратом као средство спољне политике. Државе су биле обавезне да своје спорове решавају мирним средствима, али су тим пактом обавезане само државе потписнице и није био одређен начин спровођења. Пакт није био делотворан због тога што су га државе потписнице тумачиле на бројне начине, тако да се не би могле забранити војне обавезе из Пакта Лиге народа, уговора о савезима итд.³⁴

Агресија је безусловно забрањена и одредбама Повеље УН из 1945. године, којом се обавезују све земље, без обзира на то да ли су чланице УН или нису. Од држава се тражи да се уздрже од претње или употребе силе против територијалног интегритета или политичке самосталности сваке друге државе у међународним односима, као и од сваке друге мере која није у складу с циљевима Уједињених нација. Мере предузете против сила Осовине током Другог светског рата не могу се оквалификовати као агресија, као ни мере које државе

³² Видети: A. Walls, *исто.* стр. 10–11.

³³ Када је Италија извела инвазију на Абисинију у октобру 1935, Лига народа се позвала на чл. 16 свог пакта и наметнула санкције Италији које су укључивале бојкот њених производа и ограничену забрану извоза у ту земљу. Међутим, та забрана није обухватала нафту, железно и челик, што је све изванредно важно за ратна напрезања. Осим тога, Лига народа није била светска организација и чланови који су сматрани стубовима организације нису доследно примењивали ту меру. Санкције су првенствено биле намењене за заустављање италијанских трупа и подстицање абисинијских снага да се супротставе италијанским нападима. Међутим, италијанске јединице су сломиле отпор етиопске војске и након девет месеци, када су санкције укинуте, преостало је само да се забележи да се санкцијама нису постигли жељени резултати. Штавише, ситуација се чак и погоршала јер су санкције изазвале пораст италијанског национализма и ефекат „окупљања под заставом“ (David A. Baldwin, *Economic Stratecraft*, Princetfon, N. J. : Princeton University Press, 1985, pp.157–159; В. Дамјановић и Р. Стојановић, *исто.* стр. 357).

³⁴ Видети: Friedman, Lissitzyn i Pugh, *International law – Casesand Matherials*, St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1969, p. 883; J. Andrassy, *исто.* стр. 325–326.

предузимају ради самоодбране или колективне одбране, или мере које предузима Савет безбедности УН ради заштите међународног мира и безбедности. Опширне дискусије вођене су о чл. 51, у којем се каже да ништа у Повељи не сме да угрози неotuђиво право на индивидуалну и колективну самоодбрану ако дође до оружаног напада на чланицу Уједињених нација. У тим дискусијама углавном се расправљало о томе да ли то значи да је то једини случај када је дозвољена употреба силе у међународним односима.³⁵ Чланице УН обавезне су да решавају међународне спорове према чл. 33–38 и разним другим члановима којима се регулишу дужност и начини решавања спорова без употребе оружане силе (преговори, истражне комисије, посредовање, измирења, арбитраже, судска решавања, прибегавања регионалним установама или споразумима или други мирни начини које стране саме изаберу).³⁶

Нека акција се сматра агресијом на основу одговарајуће квалификације (оцене) коју је усвојио Савет безбедности. Како се то, практично, не може постићи када је починилац стална чланица Савета или њена савезница, учињен је покушај да се та ситуација поправи. Резолуцијом Генералне скупштине УН из 1950. године, названом „Уједињење за мир“, предвиђено је да надлежност за давање одговарајућих сугестија (које нису обавезујуће као одлуке Савета безбедности) буде пренесена са Савета на Скупштину. Први разлог за тај пренос била је блокада рада Савета због недостатка једногласја међу сталним чланицама, а други разлог је био услов да је реч о питању које је директно везано за очување међународног мира и безбедности.³⁷ Ти амандмани Повеље први пут су примењени 1956. године, али неки теоретичари и политичари још оспоравају њихову правну исправност.³⁸

Агресија, која представља злочин против мира, дефинисана је 1974. године Резолуцијом 3314 – XXIX Генералне скупштине Уједињених нација. Према чл. 1, агресија је примена оружане силе од стра-

³⁵ Видети радове у којима су приказани коришћени аргументи: Yehuda Melzer, *Concepts of Just War*, Leyden: A. W. Sijthoff, 1975. pp. 17–56; Sheldon M. Cohen, *Arms and Judgement*, Boulder, Colorado: Westview Books, 1989, pp. 63–71.

³⁶ Видети: Friedman, Lissitzyn i Pugh, *исто.* стр. 247–254; Andrassy, *исто.* стр. 525–526.

³⁷ Према правилима наведеним у Повељи УН, потребно је да девет од 15 чланица Савета безбедности, укључујући сталне чланице, гласа за суштинску одлуку, а одлуке о процедуралним питањима усвајају се већином од девет гласова било којих чланица Савета. Међутим, одлуке о томе које је суштинско, а које процедурално питање доносе се према наведеним правилима о доношењу одлука о суштинским питањима. Према томе, стална чланица може да употреби двоструки вето. Прво, она може да спречи усвајање одлуке којом се квалификује једно питање као процедурално, чиме га чини суштинским када се о њему одлучује. Друго, та чланица може поново да спречи доношење суштинске одлуке о њему, али не може да утиче на усвајање те одлуке ако нису испуњени наведени услови.

³⁸ Видети: J. Andrassy, *исто.* стр. 401–403.

не једне државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке самосталности друге државе или угрожавање на било који начин који није у складу с Повељом Уједињених нација. Та дефиниција обухвата: прву употребу силе противно одредбама Повеље УН; инвазију, бомбардовање или употребу другог оружја против неке друге државе, блокаду лука и обала, нападе оружаним снагама, упаде оружаних банди, војнопоморске нападе, окупацију, анексију итд. Резолуцијом је Савет безбедности овлашћен да окарактерише и друге акције као чинове агресије на основу одредаба Повеље УН: формулисањем основних принципа Резолуцијом је требало да се Савету безбедности обезбеде смернице при дефинисању аката агресије. Та резолуција постала је обавезујућа тек 1986. године, када је Међународни суд правде заузео став да она изражава суштину међународних правних норми.³⁹

Пре него што је Резолуција постала обавезна, Палмеова комисија је 1982. објавила теорију заједничке безбедности са намером да се реши, превазиђе или заобиђе безбедносна дилема коју су описали Тукидид, Хобс, модерни реалисти и неореалисти. Под њеним утицајем, оно што државе чине ради своје националне безбедности има тенденцију да их ослаби. Ако нису упућене у унутрашње мисли и намере других држава, државе у анархичном окружењу имају тенденцију да једне друге сматрају „потенцијалним противницима“. Штавише, у току настојања да буду безбедне у односу на друге, то обично остварују на начине који представљају узајамне претње *ad infinitum*. Та дилема се манифестује тркама у наоружавању, превентивним ратовима, превентивним нападима и склапањем конкурентног савеза. Може да се реши „узимањем у обзир безбедносних интереса сваког противника и давањем предности таквим средствима за остваривање националне безбедности која не угрожавају безбедност других“. Другим речима, неофанзивна одбрана се дефинише као „војна стратегија“, материјализована у војном понашању које максимизира одбрамбене снаге, док истовремено минимизира офанзивне опције напада преко границе.⁴⁰ Том врстом одбране могу да се отклоне могући негативни ефекти сигурносних дилема (као што су велики издаци за војску, ескалације сукоба, ратови, разарања, биполарне поделе света током „хладног рата“ итд.).⁴¹

Савет безбедности може прво да тражи од заинтересованих страна да се повинују привременим мерама, које треба да буду без негативних последица по њихова права, захтеве или положај. Савет има

³⁹ Детаљније: J. Andrassy, *исто*, стр. 257; В. Димитријевић и Р. Стојановић, *исто*, стр. 284.

⁴⁰ Bjørn Møller, *The Post-Cold War (ir)relevance of Non-Offensive Defence*, Copri Working Papers, No. 7, 1997, p. 3.

⁴¹ Детаљније: Møller, *исто*, стр. 2-4; о могућој примени неофанзивне одбране на разне делове света видети у: Møller, *исто*, стр. 14-17.

обавезу да води рачуна о неиспуњавању таквих привремених мера (чл. 40 Повеље УН). За реаговање на акте које оцењује као претње или кршење међународног мира и безбедности или као агресије – према Повељи УН – Савет безбедности има на располагању невојна и војна средства и мировне операције.

1. *Невојна средства*. Члановима 39 и 41 Повеље УН Савет безбедности је овлашћен да даје препоруке или да одлучује која невојна средства би требало користити ради спровођења његових одлука, те да позове државе чланице да прекину, делимично или потпуно, економске односе и железничке, поморске, ваздушне, поштанске, телеграфске, радио и друге везе са државом која угрожава међународни мир и безбедност, као и да, евентуално, предузму друге невојне мере потребне за спровођење његових одлука. Савет има на располагању мере које су, по правилу, сродне санкцијама срачунатим на одмазду, тј. веома велики избор казних мера којима се наноси штета државама које не поштују међународни мир и безбедност и делују супротно одредбама Повеље Уједињених нација. Типичан пример те врсте санкција јесте суспензија неких права такве земље чланице (као што је суспензија права представника СР Југославије да учествују у раду Генералне скупштине УН).

О обиму и интензитету блокаде одлучује Савет безбедности сходно својој процени тежине, опасности и карактеристика сваког специфичног случаја, с једне стране, и адекватности изречених мера за уклањање претње, с друге стране. Из досадашње праксе види се да су се у многим случајевима економске и сличне мере (често називане санкцијама) показале као неуспешне или чак контрапродуктивне. Њихов ефекат је посебно очигледан у два случаја: прво, у случају мера предузетих против Родезије 1966. године, и друго, у случају таквих мера примењених против СР Југославије за које се верује да су најопсежније у историји Уједињених нација.⁴²

⁴² Опширније: David A. Baldwin, *исто*, стр. 189; Frederic S. Pearson i J. Martin Rochester, *International Relations – The Global Condition in the Late Twentieth Century*, New York: Mc Graw–Hill, inc. 1992, pp. 263, 193–94. Те мере су наметнуте од маја 1992, након што је Савет безбедности закључио да је ситуација у Босни и Херцеговини и другим деловима СФР Југославије претња за међународни мир и безбедности и, на основу Главе 7 Повеље УН, одредио мере које њихове чланице морају да примењују. Већина економских мера укинута је када је потписан Дејтонско-париски мировни споразум, крајем 1995, а неке политичке мере остале су на снази и након тога (Håkan Wiberg, “Making Peace in former Yugoslavia: Problems and Lessons“ у: James Caleja, Håkan Wiberg & Salvino Busuttill, у сарадњи са: Sanaa Ossiran & Peri Pamir (eds.), *The Search for Peace in the Mediterranean Region. Problems and Prospects*, Valetta: Mireva Publishers, 1994, pp. 236–238, 251; H. Wiberg, “Former Yugoslavia: nations above all“, у: Bogdan Góralczyn, Wojciech Kostecki, Katarzyna Zukrowska (eds.), *In Pursuit of Europe – Transformations of Post – Communist States*, 1989–1994, Warsaw: Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences, 1995, pp.

Зависно од обима и интензитета примењених мера и извесних карактеристика земаља према којима су биле употребљене, те мере могу негативно да утичу на политичку димензију безбедности, обе димензије економске безбедности (као посебне врсте безбедности и као основе војне моћи), тзв. социјалну безбедност, безбедност животне средине или еколошку безбедност, као и на „развојну“ димензију безбедности.⁴³ Посебно је вероватно да ће се потенцијални утицај на безбедност пре испољити у „слабим“ државама у Бузановом смислу, као и у слабим државама у класичном значењу те речи.⁴⁴

Мада економски рат може да буде функционална замена за употребу војне моћи, државе нападнуте на тај начин могу да појачају своју економску безбедност аутархијом (самодовољношћу), увођењем диверзификације (ширењем веза зависности) и/или настављањем међусобне сарадње упркос одлуци Савета безбедности.⁴⁵ Аутори који су се бавили тим проблемима слажу се да је, генерално, прилично тешко проценити економске и политичке ефекте међународних економских мера. Такви покушаји увек су се завршавали закључцима који нису охрабрујући за оне који верују да те мере могу да доведу до испуњења захтева других актера међународних односа. Један аутор је дошао до закључка да тзв. општа теорија о економским санкцијама (заснована на претпоставци да ускраћивање економских вредности води ка економској пропасти, што опет води ка политичком распаду и, затим, до потчињавања стране којој су уведене присилне мере) има две основне слабости. Прва слабост се односи на занемаривање ефекта „окупљања под заставом“, тј. појачаног политичког повезивања изазваног економским санкцијама (обично се наводи као један од ненамераваних или нежељених пратећих ефеката). Штавише, санкције често пружају кажњеним властима изговор за лошу унутрашњу економску ситуацију, без обзира на то да ли је она изазвана санкцијама, неспо-

---

100–105; Vojin Dimitrijević and Jelena Pejić, “MN Sanctions Against Yugoslavia: Two Years Later”, Dimitris Bournantonis and Jarrod Wiener (eds.), *The United Nations in the New World Order – The World Organization at Fifty*, London: Macmillan, 1996.

⁴³ Она се дефинише као „способност друштва да не мења свој суштински карактер под утицајем променљивих услова и могућих или стварних претњи када почне да сматра угроженим свој идентитет и када, на основу тога, почне да делује у режиму безбедности покрећући извесну врсту понашања (Ole Wæver, „Societal security: the concept“, у: O. Wæver, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre – eds., *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London, Pinter Publishers Ltd., 1993, p.23). Како је закључено, већина земаља на југу изузетно је осетљива на економска средства „принуде“, као што су економске санкције (детаљније о наведеним димензијама безбедности: Møller, *Security Concepts: New Challenges and Risks*, CO-PR I Working Papers, No. 18, 1993).

⁴⁴ Видети: Barry Buzan, *Individual Security and National Security*, in: *People, States and Fear*, second edition, Harvester Wheatsheat, Simon & Scusterr International group, London, New York, 1991, pp. 94–107.

⁴⁵ B. Møller, *исто*, стр. 12–13.

собношћу или другим разлозима.⁴⁶ Закључено је да, генерално, спољне негативне санкције пре повећавају, него што смањују, друштвену повезаност и политичко интегрисање, тј. становништво се више подстиче да се „окупља под заставом“ него да врши унутрашњи притисак на власт да промени своју политику.⁴⁷ Пошто је органима власти потребно да се ослоне на јачање националних осећања у време криза, логично је да прибегавају пропаганди и манипулацији масовним медијима.⁴⁸ Поред тога, санкцијама се кажњава широка популација земље, а не њени владари. Та пракса тешко може да се оправда у случајевима у којима би земља могла да се сматра недемократском и у којима погађа оне делове становништва демократске земље који немају право гласа, нити на неки други начин учествују у политичком животу (деца, на пример).

Један од аутора не оспорава (бар не у потпуности) закључак да су санкције „оружје“ ограничене вредности, али о њима мисли другачије. Он сматра да је за процену ефикасности мере неопходно што је могуће прецизније одредити примарни, секундарни и све друге циљеве сваког покушаја да се утиче на једну државу. Друго, пре оцењивања ефикасности економских санкција мора се стећи увид у варијанте којима располаже онај који их уводи. Такође, сматра да се мора узимати у обзир чињеница да други поступци (дипломатија, пропаганда или војна моћ) имају недостатке који су готово исти као недостаци карактеристични за економске мере, односно санкције (рат може да се покаже исто тако спор као и санкције, али је обично скупљи од економске принуде, а његов терет може да буде чак и неправедније распоређен). Најзад, сматра да ефекат „окупљања под заставом“ није гвоздени закон политике.⁴⁹

2. *Војна средства.* У случајевима у којима не дође до добровољног потчињавања или до потчињавања услед страха од санкција или самих санкција, Савет може закључити да ће бити довољно да испољи утицај одређене врсте или интензитета. Међутим, у другим случајевима, или у истом случају ако се један или више покушаја утицања покажу као неуспешни, може да одлучи да прибегне сили. Наиме, Савет може да предузме исти или шири обим мера или да нареди друге мере, као, на пример, оружану силу, које се могу користити према

⁴⁶ Видети: Margaret P. Doxey, *Economic Sanctions and International Enforcement*, Oxford: Oxford University Press, 1971, p. 133.

⁴⁷ Детаљније: Johan Galtung, *On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia*, "World Politics", Vol. XIX, April, 1967, pp. 388–391.

⁴⁸ Спољни свет се слика само у црној и белој боји и дели на неколико правих пријатеља, с једне стране, и велики број непријатеља, који праве завере против самог постојања те нације. Тежиште се не ставља на оно што је проузроковало санкције, већ на разлоге због којих међународна заједница одбија да прихвати „истину“ и, сходно томе, нађе неке друге кривце.

⁴⁹ Видети: Baldwin, *исто*, стр. 149 и 199.

овлашћењу садржаном у чл. 42 Повеље Уједињених нација.⁵⁰ Та друга мера нема за циљ да утиче на агресора: не препушта му да одлучи да ли ће да промени понашање, него га на то присиљава.⁵¹ Мада војне акције које Савет покреће ради заштите међународног мира и безбедности (блокада и друга дејства ваздухопловних, војнопоморских и копнених војних снага) могу да буду веома сличне онима које примењују агресори, такве акције се не могу квалификовати као акти агресије, као ни поступци које предузимају нападнуте државе у појединачној или колективној самоодбрани. Примери таквих акција које је иницирао Савет релативно су били ретки у историји УН током „хладног рата“ (на пример, акције за време рата у Кореји почетком педесетих година 20. века), а касније се број таквих случајева релативно брзо повећавао (међу најпознатијима је интервенција САД и њихових савезника против Ирака 1991. године).⁵²

3. *Мировне операције.* Те операције обухватају превентивно распоређивање снага пре него што избије рат, операције наметања мира пре прекида ватре (на пример, операције НАТО-а против Војске Републике Српске 1995. године) и операције очувања мира.⁵³ Мада такве мисије нису увек успевале, повећава се број случајева у којима се примењују, нарочито после окончања „хладног рата“ и од када су сталне чланице Савета безбедности почеле да сарађују.⁵⁴ Међутим,

⁵⁰ Тај члан се примењује у најтежим случајевима, када се оружане снаге користе против агресора, што може имати за последицу повлачење његових снага и покретање ефеката агресије.

⁵¹ Детаљније: Vojin Dimitrijević, *Efficacy of International Sanctions*, "Review of International Affairs", No. 722, 1980, p. 13.

⁵² Опширније о колективној безбедности и хуманитарним интервенцијама: Møller, *Towards a New Global Military Order*, COPRI Working Paper, No. 23, 1997, pp. 16-17.

⁵³ Видети студије о случају Македоније: Vankovska – Cvetkovska, *UNPREDEP in Macedonia: New Approach to the Concept of Modern Diplomacy?* (излагање на 39. годишњој конвенцији Асоцијације за међународне студије Вестфалијски систем у глобалној и историјској перспективи). 17–21. март, Минесота, 1998; детаљније у: Исаковић, *The Dayton Peace Accords and Balkan Security*, Occasional Paper, Center for International Studies, University of Missouri – St. Louis. Плави шлемови су одржавали поново успостављени мир у Хрватској од почетка 1992. до напада хрватских снага у августу 1995. године. Мировне снаге НАТО-а (ИФОР, касније СФОР) налазе се у Босни и Херцеговини у функцији регионалне организације од потписивања Дејтонско-париског споразума 1995. године. Један аутор сматра да су мировне операције практично замена за колективне војне санкције предвиђене у Глави VII Повеље УН (детаљније у: Младеновић, *Колективна безбедност у Повељи и пракси УН* (магистарска теза), Правни факултет, Београд, 1985, 125–132). Друга могућност је да се мировне мисије налазе између предлога у Глави VI VII i „по томе што обухватају војну активност без наметања, засновану на престанку домаћина на такву активност као и активност донатора и спонзора“. Према трећој варијанти, операције подршке миру, укључујући мисије очувања мира, потпадају под Главу VI исте повеље, иако се ту изричито не помињу (Møller, исто, 1997, str. 17).

⁵⁴ То се прво догодило при слању прелазних снага УН у Либан, крајем седамдесетих, и у Сомалији почетком деведесетих година (видети детаљније о операцијама УН за подршку миру и о импликацијама нових мисија у вези с војним захтевима: В. Мøller, исто, стр. 17–18.

аутори постављају бројна питања у вези са тим мисијама и понекад сугеришу различите одговоре. На пример, постоји дилема у вези с тим да ли би мировне снаге УН требало да поштују суверенитет држава које учествују у рату: могу ли се оне тамо распоредити само уз одобрење њихових власти и да ли би требало да се повуку ако се те власти предомисле, као што је до сада био случај, или могу да делују упркос и против воље власти?⁵⁵ Постоји још једна дилема у погледу тога да ли би снаге УН требало да се повуку ако сукобљене стране одбијају да преговарају или ако њихови преговори дуго трају без резултата, или би требало стрпљиво да чекају да постигну споразум.⁵⁶ Најзад, поставља се питање да ли се операције очувања мира могу побољшати успостављањем регуларне армије УН или оне то не би требало да раде.⁵⁷

Може се занемарити чињеница да се Савет безбедности састоји од представника држава које имају и своје посебне интересе (па заштита међународног мира и безбедности не мора да буде првенствена) и да су ти представници „само људи“, као и лидери држава које представљају, са властитим интересима, искуством, знањем и моралним и другим вредностима и ставовима. Цео проблем може да се резимира као питање степена до којег су ти представници и лидери способни да правилно схватају оружани сукоб и да дођу до одговарајућих процена и квалификација. Да би та схватања била што је могуће праведнија, потребне су тачне информације (у ствари, оне су прве „жртве“ и у рату их ретко има довољно).⁵⁸ У ситуацијама када је немогуће или опасно остваривање директног увида у догађања на ратом опустошеним територијама, чланице Савета безбедности морају да се ослане на обавештајне податке својих државних и информационих служби или служби УН (за који се не може сматрати да су без грешака), као и на масовне медије (који често остављају много простора за маневрисање агитаторима који раде за сукобљене или друге стране). Поред тога, пошто би ниво спознајне меродавности представника и лидера могао да буде сувише низак за обављање успешне улоге светске владе на плану међународног мира и безбедности, то би могло да

⁵⁵ Hu Yumin, *UN's Role in a New World Order*, „Beijing Review“, Vol. 34, No. 23, 1991, pp.8–10. Videti: Kunugi Tatsuro, *Towards a Renaissance of the United Nations*, „Japan Quarterly“, Vol 38, No. 1, 1991, pp. 23–32.

⁵⁶ Ова дилема може најбоље да се илуструје примером снага УН за очување мира на Кипру које се тамо налазе од 1964. године и раздвајају грчку и турску етничку заједницу које не постижу споразум.

⁵⁷ Видети: Alan K. Henrikson, *How Can the Vision of a 'New World Order' Be Realized?*; „Fleser Forum“, Winter, 1992, pp. 63–79; Paul Diehl, *A Permanent UN Peacekeeping Force: An Evaluation*, „Bulletin of Peace Proposals“, Vol. 20, No. 1, 1989, pp. 27–36.

⁵⁸ Према Оту Бизмарку, пруском председнику Владе који је уједињено Немачку и постао њен први канцелар, највеће лажи говоре се пре избора, за време рата и после лова.

доведе до погрешне процене вероватних последица предуzetих мера.⁵⁹ Представници тако ризикују да добију мање или више нетачна сазнања и перцепције и да заузму ставове који се не заснивају на стварној ситуацији на фронтovima и на развоју сукоба широм света; последице тога могу да буду, мање или више, неправилне одлуке опасне за међународни мир и безбедност. Најзад, постоји могућност и да извесне процедуралне или техничке околности лоше утичу на такве одлуке.⁶⁰

Закључци

Рат је вековима био морално оправдан чин, па су се вредносни судови искристалисали и довели до поделе на праведне и неправедне ратове. Пошто су ти вредносни судови били резултат епоха у којима су се појавили, ратови су сматрани праведним у неким периодима и на неким географским и политичким просторима, док су другачије квалификовани у другим временима, другим земљама или, чак, различитим деловима исте земље или дела света у истом периоду.⁶¹

Описане верзије доктрине о *ius ad bellum* умногоме су одражавале политичке, привредне и друге околности у свету, превасходно у Западној Европи, у време када су се појавиле. Те нормативне теоријске и друге верзије некада приказују настојања њихових аутора да сузбију огромну моћ тадашњих лидера у области која је имала изузетан значај за већину држава. Ако се посматра генеза те доктрине, могу се запазити резултати компромиса, чак и потчињавања политичким и другим аспирацијама властодржаца. Изгледа да је то изазвало промене те доктрине након што се хришћанство изједначило са другим религијама, и касније, када је постало привилегована државна религија у доба старог римског царства.

Религије су донекле изгубиле значај који су имале у средњем веку, мада бројни етнички сукоби, за које су карактеристични мање или више изражени верски елементи (као што су сукоби на Блиском истоку, у Северној Ирској, у већини држава наследница СФР Југославије, или у Чеченији) не поткрепљују ту тврдњу. Међутим, дилеме које се понекад јављају показују да та доктрина и даље опстаје иако су прошли векови од када је настала.

---

⁵⁹ О резултатима донекле сличног случаја експертизе Европске заједнице као посредника у југословенској кризи 1992–1994. године видети: Н. Wiberg, *Making Peace in former Yugoslavia: Problems and Lessons*, исто, стр. 233–235.

⁶⁰ По својој прилици, Савету безбедности би било немогуће да донесе одлуку о заједничкој акцији САД и савезника за време рата у Кореји да су совјетски представници присуствовали седници; СССР накнадно је покушао да негира легалност те одлуке, али без успеха (опширније у: J. Andrassy, *Међународно право*, исто, стр. 38.

⁶¹ На пример, Аристотел је сматрао да су оправдани ратови против варвара ради добијања робова. Може се претпоставити да се припадници народа из којих су на тај начин узимани робови нису слагали са тим ставом: они, међутим, нису имали свог Аристотела који би изразио њихово мишљење.

Ширина комплексности Де Гроове и више других доктрина праведног рата може се објаснити чињеницом да су ратови претили да изазову економско, политичко, културно и друштвено назадовање Европе. Та претња је потицала не само од ратова који су вођени у Европи него и од ратова које су Еврпљани водили на другим континентима, из којих су се враћали често материјално богатији али психички и/или физички осакаћени.

Мада државе имају више или мање искључиви монопол на поседовање и коришћење инструмената за примену силе унутар друштва (тај монопол у савременим условима угрожавају терористи, организовани криминал и неке друге организације) у међународним односима релативно су ретке обавезујуће (а поготову опште) норме и тела овлашћена да их примењују.⁶² У оквиру правног система УН рат није забрањен у свим случајевима. Једна држава може да користи *uis ad bellum* ако се сматра жртвом агресије, а друге државе могу да јој пруже подршку војном силом на основу тог истог права (све до доношења одлуке Савета у најкраћем року). У ствари, акције којима ратови обично почињу јесу забрањене, мада би могао, али не мора, да их оквалификује као агресију искључиво и у последњој инстанци Савет безбедности. Ако су оквалификоване као агресија, Савет може да употреби силу користећи наведене мере и средства, као и да позове чланице УН да допринесу очувању међународног мира и безбедности.

Наведена Повеља УН и други документи, када се посматрају заједно, индиректно одражавају аспекте доктрине и традиције праведног рата или *ius ad bellum* у поменутом значењу, које би требало да буде јасно формулисано у савременом међународном праву, а изнад свега услови праведног повода (*casus belli*) и до извесног степена *ultima ratio*. Пре свега, праведан повод налази се имплицитно у агресији, која није прецизно дефинисана, док се наведени специфични случајеви и групе

⁶² На пример, у међународним односима о репресалијама и кажњавању у име одмазде најчешће одлучују државе, па користе своју политичку моћ и, понекад, моћ својих савезника ради спровођења казне. Како међународна заједница нема довољно развијен првосудни систем, државе извршавају казну као њени заступници, а последица тога је често руковођење сопственим мотивима и интересима. Чланом 47 Повеље УН предвиђено је стварање војног штабног комитета који треба да саветује и помаже Савету безбедности у вези с војним питањима мира и безбедности, употребом и командовањем војним снагама које су му на располагању, као и регулисањем наоружања. Тај комитет треба да чине команданти ОС сталних чланица Савета или њихови представници, као и представници било које друге чланице УН позване да се придружи ако се процени да је њено ангажовање изузетно важно за успешно обављање задатка. Комитет одговара Савету за стратегијско ангажовање свих оружаних снага стављених на располагање Савету и може да оформи регионалне поткомитете на основу овлашћења Савета и након консултација са одговарајућим регионалним институцијама. Како тај комитет, међутим, не функционише у пракси (детаљније: J. Andrassy, *исто.* стр. 421–422), изгледа да је у југословенској кризи Војни штаб НАТО-а имао улогу тог комитета, а и његових европских поткомитета.

случајева употребе војне силе изричито искључују. Други праведан повод јесте кршење или претња међународном миру и безбедности који су, чак, још мање прецизно дефинисани него претходни. Такви услови, изгледа, донекле су повољни за ширење и заштиту моралних вредности заснованих на осећањима за правду чланица Савета безбедности (посебно оних сталних), као и њихових интереса, уместо очувања и заштите, или упоредо са очувањем и заштитом тих вредности и интереса, међународног мира и безбедности. Чинећи то, велике и друге силе изгледа да воде бригу о миру и безбедности у међународним односима зато што би уништење постојећег система могло да буде претња њиховим интересима и/или моралним вредностима.

Де Гротов услов за вођење праведног рата, према којем је рат последње средство којем се прибегава, био је некад јасније изражен у оквиру Пакта Лиге народа него у Повељи УН и у процесу њеног спровођења. Један од аутора сматра да би могло да буде веома тешко утврђивање да ли је такав услов испуњен пошто је тешко утврдити да ли су све друге могућности исцрпљене и да ли се довољно дуго чекало, на пример, на резултате дипломатских настојања или економских санкција.⁶³ Тај услов се „можда најбоље тумачи као једноставан захтев да се учини напор добре воље и истраже алтернативна решења“.⁶⁴ Међутим, изгледа да се ту може наћи много простора и за моралне и друге вредности (на пример, обичајне вредности), које би се могле користити, на пример, приликом одређивања необјављивања специфичне намере или циља који би требало да се оствари применом економских санкција (као у случају санкција примењених против СР Југославије за време рата у Босни и Херцеговини). Друга прилика за употребу тих вредности могла би да се користи при оцењивању и тумачењу могућих исхода дипломатских напора (на пример, компромиса) као срамотних и нечасних, или као часних и таквих каквим се може поносити, или бар као одраза постојећег односа снага или слично, што зависи не само од интереса актера који дају оцену већ и од политичког и општег морала и културе у извесним друштвима итд.

Према Трећој хашкој конвенцији савремени праведни ратови морају да се објаве, али се највиши легитимни органи власти не сматрају јединим који могу да објаве такве ратове. У вези с тим би се могло поставити питање етике државних лидера који не поштују ту норму, која се готово уобичајено не поштује или крши од када је усвојена. Друго, могло би се поставити питање етике целе међународне заједнице која

⁶³ Тај услов не подстаклао на расправу током рата у Персијском заливу 1991. године о томе да ли је остављено довољно времена да економске санкције УН и блокада ирачких обала почну да показују резултате пре него што је започет напад по одобрењу Уједињених нација. Неки су сматрали да је војна акције преурањена, а да је услов о којем је реч био испуњен оног тренутка када су ирачке трупе нападе Кувајт.

⁶⁴ A. Walls, *исто.* стр. 13.

толеранше ту праксу. С друге стране, праведне или неправедне намере лидера нису, *прво*, уопште важне за коришћење савремене верзије *ius ad bellum*. Наиме, лидери често покрећу јавне кампање цинично покушавајући да убеди свет да имају добре намере према земљи коју планирају да нападну. Изгледа да је због таквог понашања такође неопходна расправа о моралности њихових ставова и вредности.

Друго, не захтева се пропорционалност између зла које ће произвести рат и добара које ће се тим ратом штити.⁶⁵ Један од аутора указује на нејасноће и тешкоће у примени захтева пропорционалности:

„Прво, изгледа да је за пропорционалност потребно да се сва добра која су укључена могу међусобно поредити. Али, колико вреди један људски живот, а колико принцип самоопредељења или територијалног интегритета? ... Даље, ... некако је сувише лако подесити циљеве тако да су они више него у равнотежи са неопходним средствима. Ако изгледа да опишљива добра која треба да буду остварена не оправдавају масовне губитке у људским животима, онда је доведено у питање више начело, или одвраћање од будућег кршења права, и тако даље.“⁶⁶

Треће, не захтева се постојање реалних могућности за успех рата као услов *ius ad bellum* у Гроцијусовом значењу. Два аутора тврде да поређење циљева и исхода свих недавних ратова наводи на закључак да „ниједан победник није остварио ни осигурао оно што је хтео када је изабрао рат као средство за постизање циља, да је рат обично попримао неку властиту динамику, чије су последице биле или поста-

⁶⁵ Овде су изнети примери ове процене рата у скорашњој историји. Генерал Даглас Мекартур инсистирао је да оружане снаге САД које су потискивале севернокорејске јединице треба да прошире операције на Кину, односно Манџурију, чиме би превазишао првобитне политичке циљеве. Неки аутори тврде да је он прекршио традиционалне норме у погледу цивилно-војних односа у САД и да је тадашњи председник Хари Труман био у праву када га је сменио након што је прешао линију која раздваја војнике и политичаре (видети: Candolezza Rice, *The Military Under Deception*, "Journal of Democracy", Vol. 3, No. 2, 1992, pp. 36–37). Други пример: УН одобриле су употребу силе против Ирака након што је извео инвазију на Кувајт 1990. године. Када су ирачке снаге у Кувајту поражене, генерал Норман Шварцкоф, командант снага УН, инсистирао је да се ирачке трупе потисну кроз до Багдада и униште, те да се сруши власт Садама Хусеина. То би значило не само прекорачење овлашћења одређеног Резолуцијом УН која одобрава употребу силе него и кршење принципа пропорционалности изазвано доношењем штете (трошкова) која превазилази ону која је произлазила из почетних политичких циљева (детаљније: P. Christopher, *hero*, стр. 90). О праведности тог рата у Персијском заливу постоје различита теоријска гледишта: неки аутори критикују убијање око 40.000 ирачких војника и хиљаде цивилних жртва бомбардовања и уништавање објеката инфраструктуре (видети: George Lopez, *The Gulf War: Not so Clean*, "The Bulletin of Atomic Scientists", September, 1991, pp. 30–35), док други тврде да се то питање тиче *ius in bello*, а не *ius ad bellum* (видети: Fotion, *The Gulf War: Clean by Fought*, "The Bulletin of Atomic Scientists", September, 1991, pp. 24–29; детаљније у: P. Christopher, *hero*, стр. 91).

⁶⁶ A. Walls, *hero*, стр. 14–15.

вљање ирационалних циљева или потпуно одустајање од свих циљева осим да се добије рат. Према томе, „рат тежи да постане сам себи сврха, чиме престаје да буде употребљиво средство.“⁶⁷

Четврто, ако постоји дилема око тога да ли је Де Грот својим условима за праведан рат обухватио захтев да се *ius in bello* поштује у борби, изгледа да је садашња ситуација јаснија. Поштовање *ius in bello* није услов за употребу *ius ad bellum*, него обавезује све зараћене стране, без обзира на то да ли оне (могу да) користе *ius ad bello* или не користе (не могу).

Међутим, мада последња четири Гроцијусова услова нису услови за употребу савременог *ius ad bellum*, може се претпоставити да је већина тих околности више или мање значајна за људе (лидере, представнике држава и друге) који доносе одлуке у Савету безбедности и његове сталне и друге чланице. Као и у бројним случајевима, тешко да се може избећи стварање судова на основу њихових вредности, интереса, ставова итд.

Два аутора су закључила да се у последње време променио став да је право на употребу силе важан знак суверенитета. Одвраћа се од коришћења принуде, „али су околности такве да се и легална примена принуде још увек налази у рукама свих субјеката, што оставља утисак да је у међународним односима има више“.⁶⁸ Све радикалнија међународна правна забрана агресије, без које не може да буде рата, није успела да искорени агресију из међународних односа. Подела на праведне и неправедне ратове још увек постоји, барем у неким случајевима, садржана, у основи, у наведеном Пакту Лиге народа, Повељи УН и другим међународним нормативним документима, стварајући основу за закључак да се након завршетка „хладног рата“ појавио и да се развија неки нови медијеализам.

Литература:

1. Juraj Andrassy, *Objava rata*, „Jugoslovenska revija za međunarodno pravo“, No. 3, 1956.
2. Војин Димитријевић, „*Онечовеченје и еуфемизми као припрема за велике (геноцидне) подухвате*“; у: Божићар Јакшић (ед.), *Ка језику мира*, Форум за етничке односе, Београд, 1996.
3. Jonatan Dymond, *An Unquiry into the Acordancy of War with the Principles of Christianity and an Examination of the Philosophical Reasoning by which It Is Defended*, Philadelphia: Brown, 1834.

⁶⁷ В. Димитријевић и Р. Стојановић, *исто*, стр. 376–378. У књизи *Страховлада – Оглед о људским правима и државном терору*. Димитријевић је преформулисао ту мисао: „Ратови обично избијају са једним циљем, који се касније претвори само у реч ‘победа’ па ратовање постаје само себи сврха“ (В. Димитријевић, „Рад“, Београд, 1985, стр. 172).

⁶⁸ В. Димитријевић и Р. Стојановић, *исто*, стр. 328.

4. S. Garczynski, *Blad – zrodla – unikanie*, Warszawa, Nasza ksiegarnia, 1973.
5. John M. Gibson, *Those 163 Days*, New York: Coward, McCann & Geoghegan, 1961.
6. A. R. J. Groom, „United Nations Peacekeeping“, Paper for presentation at the International Conference the 350th Anniversary of the Peace of Westphalia 1648–1998 *From Pragmatic Solution to Global Structure*, the University in Twente at Enschede, Netherlands 16–19. July 1998.
7. Albert O. Hirschman, *National Power and the Structure of Foreign Trade*, Berkeley: University of California Press, 1980.
8. K. J. Holsti, *International Politics – A Framework for Analysis*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, Inc. 1972.
9. Zlatko Isaković, *The Dayton – Paris Peace Accords – Failure or Success*, излагање на 39. годишњој конвенцији Асоцијације међународних студија *Вестфалијски систем у глобалној и историјској перспективи*, 17–21. mart, Минеаполис, САД, 1998.
10. Zlatko Isaković, *Introduction to a Theory of Political Power in International Relations*, Ashgate, Aldershot, 2000.
11. Златко Исаковић, *Комуникације и политичка моћ у међународним односима*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 1–2, 1998.
12. Johnson James Turner, *The Quest for Peace*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1987.